הרב יהודה הלוי עמיחי

יבול קיבוצים שיש בהם חברים נכרים

ראשי פרקים:

הצגת הבעיה
א. שיטת רש"י ותוספות
ב. ברירה בזמן הזה
ג. שותפות בקיבוץ
ד. חיוב הפרשה מיבולי הציבור
סיכום

הצגת הבעיה

כאשר קונים תוצרת חקלאית (כגון קטניות) הבאה מקבוצים שיש בהם חברים נכרים, כיצד יש להפריש תרומות ומעשרות מיבול זה, שגדל בבעלות יהודי וגוי.

א. שיטת רש"י ותוספות

הגמ' (חולין קלה ע"ב) אומרת:

"ישראל ועכו"ם שלקחו שדה בשותפות - טבל וחולין מעורבים זה בזה, דברי רבי. רשב"ג אומר: של ישראל חייב ושל עכו"ם פטור...
עד כאן לא פליגי, אלא דמר (רשב"ג) סבר יש ברירה, ומר (רבי) סבר אין ברירה, אבל שותפות דעובד כוכבים - דברי הכל חייבת".

נחלקו הראשונים בביאור דעת רבי: לדעת רש"י (גיטין מז ע"ב), כל חיטה וחיטה חציה טבל וחציה חולין, ואפילו לאחר חלוקה אין אנו אומרים שהחלק של העכו"ם ביד הנכרי, וחלקו של ישראל כולו חייב; אלא גם חלקו של ישראל הנשאר ברשותו - חציו חייב וחציו פטור. לכן לדעתו אפשר להפריש מיניה וביה או ממקום אחר לפי חשבון החייב.

דעת תוס' (שם ד"ה טבל) היא שלאחר חלוקה אין לומר שיש כאן בוודאי חלק החייב, והראיה היא מביכורים, שאין אחים שחלקו יכולים להביא. שאם היה חלק שבוודאי שייך למביא, מדוע שלא יביאו ביכורים? אלא יש חשש שמא בשעת החלוקה כל הנשאר אצל אחד איננו שייך לו. וכן הדין לענין תרו"מ במה שיש בו שותפות יהודי ועכו"ם, שיש חשש שמא מה שהגיע מהפירות ליהודי הוא מהפטור.

לשיטת רש"י יש להביא ראיה מדברי הירושלמי (דמאי פ"ו ה"ו), שם נחלקו רבי ורשב"ג רק כשחלקו בקמה (לפני קציר). אבל חלקו בגדיש (אחר קציר), גם רשב"ג מודה

לרבי שכל קלח וקלח יש בו שותפות של ישראל וגוי. ומשמע שנחלקו רבי ורשב"ג כל זמן שהחלוקה היתה כשהחיטים עדיין מחוברות לקרקע. רשב"ג סובר שבכל אופן נחשב הדבר כבר כמחולק, ויש כאן תבואת ישראל ותבואת נכרים, אבל אם הגידול היה בשותפות מוחלטת עד הקטיף, ולאחר שנקטפו הפירות נעשתה החלוקה - הרי שלכו"ע לכל אחד יש חלק בכל פרי, ורשב"ג מודה לרבי (עי' שם לענין עומרים).

למדנו מכאן שמחלוקתם היא כזאת: מכיון שלרבי אין ברירה, א"כ כל צמח יונק מקרקע של חיוב ופטור. ואילו לדעת רשב"ג, כיון שהיתה חלוקה ביניהם במצב של קמה, כשהחיטה מחוברת לקרקע - הרי זה נחשב כבר לברור מה גדל ברשות ישראל ומה גדל ברשות עכו"ם. אבל בדבר שגדל עד סופו ברשות משותפת, והחלוקה היתה רק בגדיש - לכו"ע יש בכל גרגיר וגרגיר חלק לשניהם.

מירושלמי זה משמע שרבי סובר שיניקת כל גרגיר היא מחיוב ופטור, ולכן אין כאן שני חלקים שהאחד חייב והשני פטור (עיין תורת זרעים דמאי פ"ו מ"ז), שהרי לשיטת התוס' אין נפק"מ מתי היתה החלוקה אלא בכל מקרה אנו דנים על התערובת כגידולי שתי שדות (ועי' שאג"א סי' צ, שדן בדברי התוס').

ב. ברירה בזמן הזה

מחלוקת רש"י ותוס' היא לאחר חלוקה, ולמ"ד "אין ברירה" - אם הנותר אצל הישראל, חציו חייב וחציו פטור או שיש לחוש שמא כולו פטור. אבל נשאלת השאלה; הרי קיי"ל שבדאורייתא אין ברירה ואילו בדרבנן "יש ברירה", ותרו"מ מדרבנן בזה"ז, וקטניות מעיקרא הוו מדרבנן, ומכיון שכך הרי ש"יש ברירה", וא"כ לכו"ע אין כאן בכל גרגיר תערובת של פטור וחיוב, אלא תערובת שחציה חייב וחציה פטור, ולהלכה אין להפריש ממנו על עצמו (המקורות למחלוקת האם אפשר להפריש בזה"ז בדרך "ברירה" הובאו בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית", עמ' 116).

ג. שותפות בקיבוץ

בנידון דידן יש לחלק, ששותפות בקיבוץ איננה שותפות שמתחלקת בצורה ישירה. דהיינו אפילו אם הקיבוץ מתפרק, אין חלוקה של השדות לחלקים שווים, אלא החברים יכולים לקבל תשלומים מסויימים, וכמו כן אין חלוקה של כל שדה לכל החברים וחלוקה של מפעלים לכל החברים בשווה, אלא יש תשלומים לחברים, והרכוש נשאר באגודה השיתופית. וא"כ נשאלת השאלה: מה דינה של שותפות זאת?

ונראה שיש להביא ראיה לדין זה מהמקרה של אחים שחלקו בירושת אביהם, שאם חלקו גדיים כנגד תיישים, גם למ"ד "יש ברירה", בנידון זה "אין ברירה", שהרי לא חלקו דבר כנגד דבר, כעת ישנה חלוקה חדשה (בכורות נו ע"ב, רמב"ם בכורות פ"ו ה"י-הי"א), ולכן אפילו בדרבנן, שיש ברירה, היינו כאשר היתה חלוקה אנו אומרים חלוקה זו גילתה על מה שהיה לשעבר. אולם בדבר שאינו חלוקה קודמת, אלא שכל

הדברים הוכנסו כעת לחשבון מחודש, אין לומר שחלוקה זאת היא מעיקרא (מקור חיים סי' תמח ס"ק ד). וא"כ לכאורה נראה שהשותפות בקיבוץ איננה שותפות עניינית על כל דבר ודבר, אלא זאת היא שותפות כללית, וכשחבר עוזב או שהיישוב מתפרק, הרי שישנה חלוקה של "גדיים כנגד תיישים", ולכן אין זה נחשב להיות ברירה כלל. ולכן בנידון דידן אפילו לדעות שבתרו"מ בזה"ז "יש ברירה", בכל אופן בנושא זה שאנו דנים, שאין חלוקה יחסית בכל דבר - "אין ברירה".

עוד יש להוסיף שהקיבוצים בימינו אינם כשותפות של יהודי וגוי המוזכרים בגמ', מכיון שהשותפות של ימינו היא כהסכמה מראש לכך שחבר אינו יכול לפרק כעת את השותפות, אלא כל חבר חדש המצטרף לקיבוץ יודע שאם יעזוב יוכל רק לקבל פצויים כספיים, אבל איננו יכול לכפות את פירוק השותפות, א"כ לא גריעא ממפעל שבו הפועלים עובדים, וכשיעזבו יקבלו פצויים, אבל אינם בעלי השותפות הזאת, והבעלות היא בידי גורמים צבוריים כלליים.

אין בכך ערעור על שותפות יהודי וגוי בנושא מסויים, כגון מכירת בכורות, שבזה הרי יש לגוי חלק בכל מבכירה ומבכירה. דברינו עוסקים בשותפות של יהודי וגוי בקיבוץ בכללותו, שהיא איננה במסגרת של ברירה, ובעלות החבר במשק איננה על נכסים מסויימים אלא כעין "תפוסת הבית", שבכך לכו"ע אין האחים בעלי קנין פרטי, אלא תפיסה כללית, ופטורים מקלבונות (שקלים פ"ג ה"ד) שהרי הם עדיין כאדם אחד.

לפי הסבר זה, בשותפות בקיבוץ, אפילו אם נסבור שבזה"ז "אין ברירה", ולפי שיטת התוס' יש כאן חיוב ופטור, נראה שתוס' אמרו דבריהם כגון אחים שחלקו, שאינם יכולים להביא ביכורים שמא קיבל את כל הפטור, דהיינו מקום שהחלוקה גורמת שלכל אחד יש את חלקו, אבל במקום שאין חלק לכל אחד, אלא השותף מקבל חלקו ממקום אחר - אין כאן דין של פטור וחיוב בגידולים, שהרי שמא לא יקבל כלל מהשדות. ומכיון שלאינו יהודי אין בעלות ממשית בשדות, אין כאן מקום של חיוב ופטור, ולכן גם לשיטת תוס' נראה שיכול להפריש מיניה וביה.

ד. חיוב הפרשה מיבולי הציבור

לפי דברינו אלו, אין חברות בקבוץ ומושב שתופי מחילה על האדם שם שותף בקרקעות ובנכסי היישוב. אבל אין זה פוגע בעצם חובת ההפרשה מיבולי הקיבוצים, שהיא הפרשה מהגוף הכללי הציבורי שחייב בתרו"מ. ואכן נחלקו האחרונים לענין תבואה השייכת למדינה, אם אפשר למנות שליח להפריש ממנה תרו"מ. וכתב המנחת יצחק (ח"ט סי' קיא) שבמדינה שיש בה שאינם בני ברית, בכל אופן יכולים למנות שליח להפרשה מכיון שציבור הוא אישיות בפני עצמו, ואבדה מכל יחיד שם בעלות לגמרי, כמבואר בדברי הצפנת פענח (מפענח צפונות, ירושת פליטה סי' לז, ובאריכות כתב במנח"י ח"ג סי' א אות יז-יט). וא"כ מושב שיתופי או קיבוץ, אין בו בעלות ממשית שיכולה להחשב כשני חלקים חיוב ופטור. אבל הבעלות הכללית מחייבת בתרו"מ, וכדין חצרות ירושלים (מעשרות פ"ב מ"ה) שהתחייבו במעשרות, למרות שירושלים לא נתחלקה לשבטים, ואכמ"ל.

לסיכום:

1. לדעות ש"אין ברירה" בתרומות ומעשרות, יש מחלוקת בין רש"י לתוס' אם אפשר להפריש מיניה וביה בשותפות רגילה.
2. גם לדעות שבזמן הזה "יש ברירה" בתרו"מ (מכיון שחיובם מדרבנן) נראה שבנידון דידן לכו"ע אין ברירה.
3. לדעת התוס', שכ"שאין ברירה" אי אפשר להפריש מיניה וביה - בנידון דידן, שהשותפות איננה מבוררת, ואין בעלות מיוחדת על הקרקעות - אפשר שגם הם יודו שאפשר להפריש מיניה וביה.

ה. מהו סוג השותפות

אולם אפילו אם נימא שלדעת תוס' בשותפות ישנם שני חלקים, אלא שאינם מבוררים ולכן אנו חוששים שמא קיבל את חלק הפטור, בכל אופן נראה שיש לחלק בין שותפויות, דהיינו כאשר השותפות היא שותפות סתמית, דבזה אמרינן שלכל אחד יש חלק נפרד, שהרי יכול לקבל חלק מסויים, והוא פטור והשני חייב, אבל כאשר השותפות איננה ברת חלוקה אלא היא שותפות כוללת בזה לכו"ע יש לכל אחד ואחד חלק בכל דבר ודבר. ועי' חזו"א (שביעית סי' ז ס"ק כט) שכתב שכאשר התנו מראש שלכל אחד יש חלק בכל שעורה ושעורה הרי שגם תוס' מודים שאין כאן שני חלקים נפרדים, אלא אפשר להפריש מיניה וביה; (דבריו מבוססים על דברי הגר"א סי' של ס"ק ה).

כידוע בקיבוצים אין חלוקה של השותפות, דהיינו אין קבלת חלק מיוחד לכל אחד ואחד. וא"כ בשותפות שמראש אומרת שאין לכל אחד חלק בכל דבר הרי שלכו"ע אין בה מצב של שטח שהוא פטור ושטח חייב, אלא הכל בתערובת כללית, אפשר להפריש מיניה וביה, ע"ע מנח"י.

סכום

מכיון שהפרשת תרו"מ מקטניות היא מדרבנן, א"כ בספק (מחלוקת רש"י ותוס') דרבנן יש לפסוק לקולא כדעת רש"י, שמפריש מיניה וביה. עוד יש להוסיף שכשיטת רש"י נקטו גם הרמב"ם (תרומות פ"א ה"כ), הריטב"א והמאירי (גיטין מז ע"ב), וכשיטת התוס' נקטו הרשב"א, ותוס' הרא"ש.

עוד יש להוסיף שלכאורה צדק רש"י (חולין קלה ע"ב ד"ה טבל וחולין) שיש לדמות דין תערובות זו של ישראל ועכו"ם לחדש וישן המעורבים שצובר ותורם. אמנם אפשר לתרץ את התוס' על פי דבריו (ר"ה יג ע"ב ד"ה צובר) שדין צבירה הוא מיוחד בחדש וישן, אבל בחיוב ופטור אין דין של צבירה; אולם זה דחוק.

ומכיון שגם בשיטת התוס' משמע שבשותפות מהסוג הנהוג היום בקיבוצים אין זה שותפות הפוטרת, לכן אפשר להפריש מינה וביה. אולם אין להפריש מקיבוץ שיש בו נכרים על קיבוץ אחר שאין בו נכרים, שהרי זה כמפריש מהפטור על החיוב.